

LÁZÁR GYÖRGY ÉS A MAGYAR PEDOLÓGIA – MÍTOSZ ÉS VALÓSÁG

Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva

ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Intézet

A II. világháború utáni évek hazai pedagógiai világának történeti szempontú kutatása egyre több eredményt mutat fel. Megszűnni látszanak azok a félelmek, amelyek a közelmúlt megítélése kapcsán jó ideig visszatartották a kutatókat az 1945 és 1989 közötti időszak vizsgálatától. Politikai szempontú állásfoglalások helyett történeti alaposágú munkák születnek, melyek reflektálnak a közelmúlt kutatásának speciális problémáira is, például arra, hogy a személyes érintettségéből adódó visszaemlékezések, interjúk hogyan és milyen mértékig képezhetik a korszak történeti forrásbázisát (Golnhofer, 2004, 2006; Kéri, 2003; Sáska, 2006; Szabolcs, 2006; Golnhofer és Szabolcs, 2008; Németh, 2009). Különösen a korszak eleje, a totális állam kiépülésének időszaka, a pedagógia és a politika szinte kibogozhatatlan összefonódása került a kutatók érdeklődésének homlokterébe (pl. Sáska, 2006; Szabolcs, 2006). Pedagógia és politika kapcsolatát korábban már 1988-ban elemezte Knausz Imre az Országos Neveléstudományi Intézet működését tárgyalva a szakszerűség és a politikum összefonódásának jegyében (Knausz, 1988).

A szakmai közvéleményt ma is élénken foglalkoztatja azoknak a pedagógiai szakembereknek és/vagy oktatáspolitikusoknak a pályafutása, akik az úgynevezett szocialista korszakban meghatározó szerepet tölthettek be a pedagógiai tudományos közéletben és az oktatáspolitikában. A mindennapi élet, az iskoláztatás, a tudományosság átpolitizáltságának különböző fokozatai voltak jelen az időszakban, és ez, a korszak pedagógiájában aktív szerepet játszott aktorok életpályájában is megmutatkozott valamilyen módon. Tudjuk, hogy a közoktatás-politika mindenkor értékvilága és a professzionizálódott neveléstudomány kapcsolata a modern társadalmakban mindig jelen van. Látható azonban, hogy a totalitárius rendszerekben ez a kapcsolat szélsőségesen szorossá válik, hiszen az uralmon lévők saját kizárólagos értékrendjük követését kívánják az iskoláztatás alakításában résztvevőktől. Az akkori életpályák vizsgálatakor számos kérdés merülhet fel: Hogyan élték meg tudományterületünk szereplői a pedagógia és a politika 1945 után egyre jobban összefonódó viszonyát? Milyen lehetőségei voltak az egyénnek a kialakuló egypártrendszer ideológiai egyneműségében, a hatalmi szempontoknak tudatosan alávetett elitcsere időszakában a tudományos meggyőződésnek, általában a tudományos megközelítés szabadságának a vállalására? Mennyiben volt alárendelve a személyiség a korszak politikájának, a külső kényszereknek? Hogyan befolyásolták a személyiségjellem-

zók, az egyéni habitusok a döntéseket?¹ Ezek a kérdések különböző súllyal jelentek meg az 1945 és 1989 közötti korszak egészében, hiszen politikatörténeti szempontból nem homogén időszakról beszélünk. Magyarország szovjetizálása, a Rákosi-korszak más korlátokat állított, mint a kádári Magyarország egyes periódusai.

A tanulmányban az 1945 utáni koalíciós évek, majd a kommunista hatalomátvétel idején és a Rákosi-korszakban szerepet játszott *Lázár György (Lám Leó)* személyét mutatjuk be, élet- és szakmai pályáját az adott korszakok keretei között értelmezzük, hangsúlyosan elemezve a magyar pedagógia perében betöltött szerepét.

A korszak pedagógiai történéseinek értelmezésében érdemes felidézni, hogy 1945 után rövid ideig egy demokratikus társadalom kibontakozásának reményében folyt a szakmai diskurzus a pedagógia, a közoktatás kérdéseiről. 1947 második felétől az erősödő kommunista párt hatalmi és ideológiai befolyása egyre jobban meghatározta a nevelés kérdéseiről való gondolkodást, és 1948–1949-re kizárólagossá vált a vulgármarxista ideológia alapján művelt pedagógia. Az 1949 nyarára befejeződött kommunista hatalomátvétel nemcsak ideológiai váltást jelentett, hanem magával hozta a párthű káderek pozícióba juttatását és a szakmai intézményrendszer teljes átalakulását is (*Golnhofer, 2004; Romsics, 1999*).

Lázár György neve a politikai diktatúra pedagógiai megszemélyesítőjeként, a pedagógia támadójaként él a szakmai mitológiában. Neve összefonódott az 1950-ben közzétett, militáns hangvételű, a korszak ideológiai frazeológiájához igencsak illeszkedő Mérei-kritikájával (*Lázár, 1950*). Ki volt ő? Hogyan került a pedagógia közelébe, sőt fontos politikai és tudományos pozíciókba? Életútja e szakaszának végigkísérése közelebb vihet annak megválaszolásához is, hogy a vizsgált korszakban milyen jellemző karrier-utak közül „választhattak” a szakma képviselői. Érzékelhető ugyanis, hogy 1945 után a különböző generációkhoz tartozó pedagógiai szakemberek más-más módon váltak aktív szereplőivé vagy elszenvedőivé a gyorsan változó politikai, szakmapolitikai és tudományos életnek. Ez attól függött, mi módon reagáltak a korszak által felvetett politikai, ideológiai, erkölcsi, illetve az ezek által erőteljesen meghatározott szakmai problémákra, másképpen szólva hogyan látta, hogyan kezelte ezeket a reakciókat a hatalom (*Petriné és Szabolcs, 1998; Dessewffy, 1999; Golnhofer, 2004; Németh, 2009*).

Lázár neve manapság szinte kizárólag *Mérei Ferenc* és az általa képviselt pszichológiai és pedagógiai megközelítés kritikájával kapcsolatban merül fel, és az eddigi pedagógiatörténeti kutatások is erre a problematikára koncentrálnak, nem tárgyalják a kritikát író személyét, életútjából adódó szerepét e történetben. Az 1997-ben kiadott Pedagógiai Lexikon is szükséztlenül nyilatkozik róla, akárcsak a Magyar Életrajzi Lexikon. Ezért tartjuk fontosnak e szinte ismeretlen életút feltárását és személyes mozzanatainak értelmezését.

¹ *Dessewffy* (1999) hasonló kérdésekkel foglalkozik a tudásszociológia szemszögéből.

Szemponatok az életút megértéséhez

Lázár György azokhoz a pedagógiai közszereplőkhöz tartozott, akik 1945 után szinte előzmények nélkül, nagyon fiatalon jelentek meg a közoktatás-politikában és a neveléstudomány művelői között. A róla fellelhető családi, baráti, tanítványi visszaemlékezések, életrajzok mind kiemelik, hogy az 1921-ben született Lázár tehetséges fiatalember volt (Kéri, 2003). Szakmai és társadalomalakító tettvégya, becsvágya, tenni akarása az 1945 utáni, politikailag radikális változásokat hozó években jól nyomon követhető. Munkánkban életútját két kritikus eseményhez kapcsolódóan követjük. Az 1949 végén készített önéletrajza és a feltárt levéltári források mellett a felesége emlékét megidéző kötet (Kéri, 2003) alapján mutatjuk be életének alakulását 1950-ig, a Mérei-kritika megjelenéséig, és kevésbé részletesen, de kitekintünk pályájának alakulására 1956 őszéig. A forrásokból megismert narratív, elbeszélő momentumok és „száraz” adatok, tények bemutatásával a politikai, a hatalmi, a tudományos és a személyközi kontextusok érzékeltetésére is törekszünk.

Lázár György tevékenységéről részletesen beszámol a már említett, 1949. november 18-án a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományos Tanácsa (MTA MTT) számára készült önéletrajza, ami a kor politikai kívánalmainak megfelelően hangsúlyoz történéseket az életéből:

„Apám Lám Béla gépészmérnök orosz hadifogságban nősült; anyám neve *Lebedinszkij Mária*. Anyám is értelmiségi származású. 1921-ben születtem a Szovjet-Unióban, Nikolszk-Usszurijszk városban. Még ugyanabban az évben Romániába, Kolozsvárra kerültem. Itt nőttem fel. Elemi iskoláimat a Kolozsvári Ág. Hiv. Evangélikus Elemiben végeztem, ahol a tanítás nyelve német volt. Jól megtanultam németül. Középiskoláimat a Kolozsvári Református Fiúfőgimnáziumban végeztem, és ez idő alatt románul és franciául tanultam meg. 1939-ben érettségiztem, 8-as általános eredménnyel a kolozsvári kisebbségi gimnáziumokat vizsgáló kormánybizottság listáján a 3. helyezést nyertem. Ez alatt az idő alatt a családban az ismerősök és barátok körében és részben az iskolában is liberális kommunista nevelésben részesültem. Erősen vallásos voltam. 16-17 éves koromban átestem egy narodnyik-lázon. Közvetlenül politikai jellegű megmozdulásokban, szervezkedésekben azonban ekkor még nem vettem részt. Magatartásom úgyszólván teljesen apolitikus volt./ Érettségi után a Kolozsvári Református Teológiai Fakultásra iratkoztam be. Itteni tanulmányaimat még abban a tanévben félbeszakítottam. Az úgynevezett bécsi döntés után Budapestre jöttem, ahol felvételt nyertem az Eötvös Kollégiumba. A Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarára iratkoztam be, görög-latin szakra. Egyetemi éveim alatt szaktárgyaim mellett főleg pszichológiával és kultúrfilozófiával foglalkoztam. Alapvizsgát 1942-ben tettem, mindkét főtárgyból dicséretes, magyar irodalomból jó eredménnyel. 1942 június - júliusában német ösztöndíjjal egyhónapos tanulmányúton voltam Münchenben. 1944-ben lettem szakvizsgámat, kitűnő-dicséretes eredménnyel. Az Eötvös Kollégiumban folytatott tanulmányaim hatására liberális-polgári magatartásom még határozottabb jelleget öltött. Vallásos világnézetemet rövid idő alatt teljesen levettem. Később, részben müncheni élményeim hatására is, apolitikus intellektuel magatartásom fokozatosan polgári baloldali magatartássá alakult át, amely a kollégiumban és másutt lefolytatott politikai vitákban nyilvánult.”²

² MTA Levéltár, II. Filozófiai és Történettudományi Osztály, 199/4.

Az idézett kéziratból jól látható, hogy *Lázár* egy politikai fejlődési ívet próbál bemutatni, melyből egyértelműen kiderül, hogy az önéletrajzíró a háború végére a polgári, vallásos családi indíttatásától baloldali magatartásig jutott el. A szövegrészben egyértelmű az a törekvés, hogy az önéletrajz hangsúlyai az elvárt világnézeti „tökéletesedés” irányába mutassanak. Ugyanakkor a szövegben nehezen értelmezhetőek a különféle világnézetekre, magatartásokra való utalások, így az iskolaihoz, családi neveléséhez kötődő liberális, kommunista nevelés, illetve a liberális polgári magatartás és a müncheni tanulmányút közötti összefüggések.

Az írásból a továbbiakban azt is megtudhatjuk, hogy a háború alatt *Lázár* kapcsolatba került a „*földalatti felszabadító mozgalommal*”, vélelmezése szerint annak szociáldemokrata csoportjával, illetve képviselőjével, *Szigethy Miklóssal*. Részletes, ám kissé zavaros leírását adja annak, hogyan próbált átállni a parasztpárti *Kovács Imre* vezetésével egy kisebb csoportban a szovjet csapatokhoz. Hadifogságba is került, de elmondása szerint átállt a „*demokratikus magyar hadseregbe*”. Harcokban már nem vett részt, és közlése szerint ebben az időszakban, 1945 nyarán kezdte a klasszikus marxista-leninista műveket tanulmányozni, a „*Párt egyéb kiadványait, vezető politikusaik munkáit és a magyar és szovjet tudósok szakmámba vágó műveit*” rendszeresen olvasni.

E közlésekből is látható, hogy *Lázár* öndefiníciójában igyekezett minél korábbra időzíteni kapcsolatát részben a baloldallal, részben a kommunista párttal, részben a marxizmussal, de kommunista párttagsága csak 1945. augusztus 21-ére datálódik. A kommunista párthoz való kötődését a párt különböző szerveinél betöltött tisztségeinek, mozgalmi tevékenységeinek felsorolásával és egyes személyeihez (*Rákosi Mátyás, Lukács György*) való kapcsolatának említésével teszi egyértelművé. A korra jellemző tények tekintjük, hogy az általa említett ellenállók – *Szigethy, Mikó, Kovács* – az önéletrajz írásakor a kommunista párt szemében már árulóknak vagy bukott embereknek tekinthetők. *Kovács Imre* a magyar politikai fejleményekkel egyet nem értve 1947-ben Zürichbe távozott, *Mikó Zoltánt* 1945. augusztus 15-én kivégezte a szovjet Belügyi Népbiztosság (NKVD) (*Sári, 1996; Hovanyec, 1984*). E kapcsolatok említése nemcsak a baloldaliság bizonyítását szolgálta, hanem – feltehetően – a helyzet szülte kényszer őszinteséget és átláthatóságot is jelentette. Részben az utóbbi érzékelhető még az önéletrajzban említett, de általunk nem idézett fegyelmi ügyének³ vagy a hatalom által már nem támogatott NÉKOSZ-beli tevékenységének említésénél. A korszakhoz való igazodást a szöveg stílusában néhány erős kifejezés használata is jelzi, például „*áruló*”, „*kétkulacsos áruló*”, „*súlyosan vétettem*”.

Az önéletrajzból kiolvasható narratívák kulturális és ideológiai érvelés alapján igazolják baloldaliságát. A bemutatott kognitív elemek arra utalnak, hogy olyan egyéneket, szervezeteket, tevékenységeket jelölt meg, akik, amik számára fontos társadalmi környezetet biztosítanak, valamint további karrierlehetőséget hordoznak magukban. Ez a célszerűség adja önéletrajzának koherenciáját, amit azonban gyengítenek a többféleképpen értelmezhető világnézeti utalások és életesemények.

³ MTA Levéltár. II. Filozófiai és Történettudományi Osztály 199. doboz. Nyilatkozat *André Kaminsky* Magyarországra jövetelével kapcsolatban.

A háború utáni tevékenységét és munkahelyeit sokféleség jellemezte mind szakmai, mind politikai vonalon. 1945 szeptemberében letette a tanári vizsgát, görög és latin szakos tanári oklevelet szerzett. Októbertől a Székesfővárosi Könyvtárban (1946-tól Székesfővárosi Szabó Ervin Könyvtárban) dolgozott. Közben német nyelvből lefordította *Lukács György* Goethe és kora című munkáját. A könyvtárban 1946 májusától 1947 szeptemberéig a kommunista pártcsoport titkáráként is működött. Ezzel párhuzamosan 1945. szeptember 6-ától a Magyar Kommunista Párt (MKP) Pártközpontja Országos Propaganda Osztályán volt ideiglenes alkalmazott, ahonnan 1947 márciusában a Miniszterelnökségre került *Rákosi Máttyás* miniszterelnök-helyettes titkárságára miniszteri titkárként.⁴ 1948 decemberében summa cum laude minősítéssel doktori szigorlatot tett filozófia, esztétika és pszichológia szaktárgyakból. *Lázár* 1948-ban és 1949-ben elsősorban politikai munkát végzett, de nevéhez fűződik 1948-ban a NÉKOSZ keretei között az Apáczai Cseri János Kollégium és Gimnázium megszervezése – az Eötvös Kollégium védőszárnya alatt – és igazgatása. 1948 végétől a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Országos Központjában a Kultúrpolitikai Osztályon dolgozott, emellett 1949 elejétől a Pedagógus Szakszervezet Országos Központjának (PSZOK) is munkatársa volt, ugyanakkor 1949. április 1-jétől tudományos státusban tevékenykedő káderként külön juttatásban is részesült.

Az önéletrajz megírásának idején, 1949 novemberében már a tudományok hatalmi, politikai megszállását célzó, elvégző MTA MTT Társadalomtudományok Szakosztály Titkárságának pedagógiai és filozófiai szakmai referense volt, tudományos munkatársa és egyúttal a Pázmány Péter Tudományegyetem megbízott előadója, ahol neveléstant tanított. Jól megfigyelhető, hogy az egyetemi státuszának állandósítására irányuló kommunista párti törekvés egybeesik a régi, „káros” pedagógia képviselőjének, *Prohászka Lajosnak* a nyugdíjazásával. Nyilvánvaló, hogy *Lázárt* az új idők káderének tekintették. Az utóbbit támasztja alá az a vita, ami az MTA MTT Társadalomtudományok Szakosztályának 1949. májusi ülésén bontakozott ki döntően *Lukács György* és *Mérei Ferenc* között arról, hogy *Lázár* kinek az intézetéhez kerüljön, illetve, hogy az elméleti téren égető marxista káderhiányt *Lázár* a filozófia vagy a pedagógia területén segítse megoldani.⁵

1949. december végén a bölcsészettudományi kar dékánja, *Tamás Lajos* a kari tanács ülésén bejelentette, hogy *Ortutay Gyula* Vallás- és Közoktatásügyi miniszter *Prohászka Lajost* nyilvános rendes tanári szolgálata alól felmentette és intézkedett nyugdíjazása ügyében.⁶ Néhány nappal később *Lukács György* javaslata alapján a bölcsészettudományi kar kérte, hogy „az 1950-es költségvetésben szereplő nyilvános rendes tanári állás közül be nem töltött 12 állás terhére dr. *Lázár György* intézeti tanári kinevezését az egyik üres Pedagógiai Tanszék terhére szíveskedjék megerősíteni.”⁷ Ideiglenes kinevezése után véglegesítése 1950. október 26-ára datálódik.⁸ Kiméretlen politikai eszközöket

⁴ MOL XIX-A83-a 215/13; 231/2.

⁵ MTA Levéltár Magyar Tudományos Tanács 23/1.

⁶ ELTE Levéltár BTK Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1949. december 12. ELTE Lt8/a 289.

⁷ ELTE Levéltár BTK Dékáni Hivatal iratai 264/1949/50.

⁸ ELTE Levéltár BTK Dékáni Hivatal iratai, 775/1949–50.

alkalmazó eljárások árnyékában került *Lázár* az egyetemre, amit nem tehet semmissé, hogy több visszaemlékező szerint jó kapcsolatot ápolt a diákokkal, többen rajongtak előadásaiért (*Zrinszky*, 2006).

Lázár az MTA MTT titkárságának munkatársaként különböző ügyekkel foglalkozott. Tagja volt a neveléstudomány helyzetét elemző és ötéves tervét kialakító öttagú bizottságnak,⁹ részt vett a bölcsészkarokon leváltandó egyetemi tanárok megítélésével és a főiskolai tanárok kinevezésével foglalkozó üléseken,¹⁰ tudományos és pártbeosztásából adódóan kapcsolatot tartott egyetemekkel, tudományos intézetekkel, szerkesztőkkel; kéziratokat, cikkeket, ösztöndíjakat véleményezett, bírált, mindezzel szakmai egzisztenciákat befolyásolt. Látszólag komoly döntési jogkörrel rendelkezett, például 1950. április 20-án egy neveléstörténeti könyv tervezetre azt írta, hogy nem adható ki.¹¹ Ennek ellenére nem döntéshozóként, hanem inkább – *Huszár Tibor* (1995) kifejezése szerint – beavatottként tekinthetünk rá, hiszen az MTA MTT-n belül a tényleges, a végső döntéseket az MTT Pártkollégiuma hozta meg az MDP központi pártszerveinek jóváhagyása, kezdeményezése alapján.¹²

*Lázár*ra jellemző volt a közügyek iránti érdeklődés, mely részben családi indíttatásból fakadt. Apja, *Lám Béla* Kolozsvár megbecsült polgára, író, költő, mérnök volt; *Áprily Lajos* és *Reményik Sándor* jó barátja (*Kéri*, 2003). Édesapja – az önéletrajz születéséhez képest majdnem 20 évvel később keletkezett levelében – így látta a fiát ért sokféle hatást:

„*Jofkát* Anyám nevelte 'úrifiúnak', *Járosi Andor* papnak, *Reményik Sándor* buzgó hazafinak, én hű férjnek és családapának – és megmaradt minden túlzásra hajlamos orosz forradalmárnak – mint anyja és nagyapja.” (*Kéri*, 2003. 355. o.).

Ez a társadalmi problémák iránti érdeklődés az 1940-es és az 1950-es évek fordulóján a diktatúra keretei között nyilvánosan csak a kommunista ideológiában ölthetett testet, és *Lázár* ebben láthatóan megtalálta magát.

Személyes viszonyrendszere is a kommunista ideológia irányába mozdította el, hiszen kapcsolata a kommunista *Lakatos Imrével* és rajta keresztül – ebben az időben hivatalos pártpolitikusként tekinthető – *Lukács Györggyel*, valamint a *Lukács-körrel* kimutatható (*Congdom*, 1998; *Mihályi*, 1998). Visszaemlékezések szerint rendszeresen találkoztak a budai Majestic Szállóban kommunista barátaikkal, többek között *Lakatos Imrével*, *Király Józseffel*, *Szigeti Józseffel*, s késő éjszakákba nyúlóan vitatkoztak a kommunista üdvtanról. Feltehető, hogy ezek a viták erőteljesen hozzájárultak *Lázár* politikai identitásának alakulásához és karrierjének építéséhez is. Még az Eötvös Kollégiumban kötött barátságot *Szigeti Józseffel*, a későbbi marxista filozófussal,¹³ aki a háború utáni évekről, párttagságukról így emlékezett:

⁹ MTA Levéltár MTT 1/6.

¹⁰ MTA Levéltár MTT 1. doboz 5/3; 1/10.; 8/2.

¹¹ MTA Levéltár, MTT Titkárság iratai, 8/2.

¹² Az MTA MTT-ről és a döntési mechanizmusokról részletesen l. *Huszár* (1995).

¹³ *Szigeti József* 1957 és 1959 között művelődésügyi miniszterhelyettesként részt vett az 1956-os forradalom utáni tudományos élet forradalmat támogató szereplőinek leváltásában, menesztésében (*Staar*, 2007).

„Tiszta szívvel és teljes meggyőződéssel csatlakoztunk a Magyar Kommunista Párthoz, amelynek politikai tevékenységét lenyűgözőnek tartottuk.” (Szigeti, 2000. 346. o.)

Családja és kortársai tehetségét nem vitatták; személyével foglalkozva gyakran említették kimagasló intellektusát. *Tomasz Jenő* tanár így értékelte *Lázár* munkáját az Eötvös Kollégiumban:

„*Lám Leó* (latin–görög): általános műveltségével az egész csoportból kimagaslík. Franciaul és németül könnyen olvas.”¹⁴ Egy későbbi dokumentumban „finom, mélyenjáró elmének” nevezte.¹⁵ Más tanárok, szeniorok mint *Balázs János* és *Szabó Miklós* is hasonlóan vélekedtek róla, kiemelkedő tehetségnek, tudományos pályára valónak tartották. Azonban mindhárman felfigyeltek pályáját is befolyásoló egyéb tulajdonságaira: „Könnyen szétszóródik a figyelme [...]”¹⁶; „Sokrétű érdeklődése van, talán maga sem tudja, hol kellene kikötni, tartani lehet attól, hogy elmélyedő munkát nem tud végezni. Gyenge idegalkatú”.¹⁷ „[...] némi szertelenségre hajlik. Munkabírása nagyon korlátozott, s félő, hogy meg fog torpanni.”¹⁸

Családtagjai jól látták összetett személyiségét, kimagasló tehetsége és sokoldalúsága mellett indulatait, szenvedélyességét, fellángolásait is tapasztalhatták. Elvált felesége, *Sós Júlia* 1954-ben így írt róla:

„Ő nekem azonnal teljes szenvedélyességgel kezdett udvarolni, én pedig ellentmondásos érzelmekkel viseltem iránta. Tetszett is, riasztott is. Savanarola-szerű magatartása, merevsége, egyszempontúsága, végtelen indulatossága volt az, amit nem szerettem benne. Kulturáltsága, mély érzelmei, tehetsége, lelki gazdagsága volt az, ami vonzott.” (Kéri, 2003. 149. o.)

Hasonlóan látta fiának ellentmondásos személyiségét *Lám Béla*:

„*Jofka* fiam hozzám tartozik erényeivel és hibáival. Fáj ítélkezniem fölötte, de meg kell tennem. Kétségtelenül okos ember, kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy zseniális, de ugyanakkor könnyen befolyásolható. Realitásokban nincs meg a józan ítélőképessége, szexuális téren megbízhatatlan. Józan ítélőképességű, konzervatív lénynek, akinek megvan a maga többé kevésbé kialakult világnézete, a hozzá tartozás, tőle függés – súlyos probléma. [...] *Jofka* anya nélkül nevelkedett, és nem érezte anyja hiányát sohasem.” (Kéri, 2003. 145–146. o.)

Azok a kortársai, akikkel együtt dolgozott a pártban és az oktatásügyben, szintén elismerték tehetségét, de náluk a megítélés alapja az volt, hogy *Lázár* miképpen tud működni a párt kívánalmai szerint.

¹⁴ MTA *Tomasz Jenő* 1941. május 29-i jelentése a b. EJC I–IV. latin szakos tagjainak tanulmányi előmeneteléről az 1940/1941. tanév második felében. 53. doboz. 101/8. dosszié 101/8/a.

¹⁵ MTA *Tomasz Jenő* 1944. április 17-én kelt jelentése a b. EJC I–IV. éves latin szakos növendékeinek tanulmányi előmeneteléről az 1943/1944. tanév második felében. 53. doboz. 101/9. dosszié.

¹⁶ MTA *Szabó Miklós* 1942. május 28-i jelentése az 1941/1942. tanévben a görög szakvezetésben végzett munkáról. 53. doboz. 101/8/b.

¹⁷ MTA *Tomasz Jenő* 1943. május 20-i jelentése a b. EJC I–IV. éves latin szakos növendékeinek tanulmányi előmeneteléről az 1942/1943. tanév második felében. 53. doboz. 101/9/a.

¹⁸ MTA *Szabó Miklós* 1944. április 17-én kelt jelentése az 1943/1944-es tanév I–II. tanév félévéről a b. EJC görög csoportjainak munkájáról. 53. doboz. 101/9 dosszié. 101/9/b.

A húszas éveinek második felében járó *Lázár György* 1945 utáni tevékenységi körét nehéz röviden összefoglalni, hiszen láttuk, könyvtárosi, fordítói, tanári, igazgatói tevékenysége mellett politikai (hivatali) és mozgalmi munkát végzett, leginkább kettőt, hármat egyidejűleg. Ezekben az években nem jelent meg pedagógiai témájú tanulmánya, nem folytatott nyilvánosságot is kapó tudományos tevékenységet. Ugyanakkor kommunista párti beágyazottsága következtében 1949 második felében – amint már említettük – a tudományos életet meghatározó legfőbb intézet, az MTA MTT pedagógiai, filozófiai referensévé vált, ahol a kiépült pártállam képviselőjeként működött. Gyakori munkahelyváltásai egyaránt utalhatnak nyughatatlan természetére, tenni akarására, mozgalmi hevületére, emberi, szakmai konfliktusaira és a politikai eseményekben bővelkedő kornak káderhiányára, valamint a káderekkel kapcsolatos mozgósító jellegű akcióira egyaránt. Személyiségének és kapcsolatrendszerének ismeretében állítjuk, hogy fogékony volt a kommunista pártra, párttagokra jellemző, az ideológia, a politika elsődlegessége, meghatározó jellege alapján egybemosódó szakmai és politikai tevékenységre. Önéletrajzából is látható, hogy énképe megegyezett a külső hatalmi elvárásokkal, egyszerre tekintette magát pedagógiai szakembernek és politikai munkát végző, elkötelezett kommunistának, s ez a kép megfelelt a kommunista párt akkori elvárásainak.

Ugyanakkor a személyes dokumentumok azt jelzik, hogy a politikai és szakmai felfutás zaklatott életszakaszt takar. Elvált felesége, *Sós Júlia* 1954-ben így írt volt apósának:

„nagyon sok izgalom volt, ekkor oszlatták fel *Jofka* iskoláját, s őt is sok nyílt és alatomos támadás érte...[1948–51] közben *Jofka* erősen túlhajszolt volt, agyondolgozott, agyonizgatott. Rengeteg kellemetlensége volt. A kultúrpolitika terén egyesek hajszát indítottak ellene, sokan éppen ezért gyűlöltek, mert művelt, önálló gondolkodású, mélyre látó ember. *Jofka* teljes erejével belevetette magát a kultúrpolitikai harcokba. Lelkesedett, gyűlölte, támadott...Hiába próbáltam meggyőzni arról, hogy az emberek nagy része csak ostoba, önző karrierista, és nem fizetett beépített ellensége a népi demokráciának. Mindaz, ami *Jofkában* jó, és mindaz, ami rossz, hozzájárult ahhoz, hogy rengeteg ellensége legyen. Azt hiszem alig van ember, akinek olyan sok ellensége volna, mint neki. Ki azért gyűlölte, mert művelt, lelkes és tehetséges – ki pedig azért, mert túlzottan szenvedélyes, merev és erőszakos. S a kultúra frontján aztán sok szeméttel lehet találkozni, s szegény *Jofkának* volt is benne része bőven.” (Kéri, 2003. 150–151. o.)

Lázár és Mérei

A pártkáder Lázár

A pedagógia, a neveléstudomány területén döntően az 1948-tól külső hatásra bekövetkező ideológiai váltást, a kommunista párt ideológiájától eltérő nézetek kiszorításának folyamatát több pedagógiatörténeti feldolgozás is részletesen bemutatta (Knausz, 1986; Golnhofer, 2004; Sáska, 2006). *Lázár György* (1950) hírhedt *Mérei* kritikáját e folyamat részeként, betetőzéseként említi az elemzések többsége. A mi kérdésünk tanulmányunkban inkább a következő: Hogyan illeszkedik ez az írás *Lázár* akkori helyzetéhez és tevékenységéhez, szakmai kommunikációjához?

1945-től 1949-ig *Lázár György* és *Mérei Ferenc* sok szempontból hasonló múlttal rendelkezett, például tagjai voltak a kommunista pártnak; számos politikai szervnél dolgoztak, különböző tudományos, szakmai szervezetekben képviselték a kommunista pártot, érvényesítették a párt döntéseit; szakmai tevékenységük mellett intenzív mozgalmi életet éltek; lelkes hívei voltak a népi kollégiumi mozgalomnak és bár különbözőképpen, de mindketten aktívan részt vettek a NÉKOSZ munkájában. A kommunista pártot támogató baloldali értelmiségként mindkettőjüknél összemosódott a politikus és a szakember, a tudós szerepe, ugyanakkor jelentős különbségek is fellelhetők életútjukban. Az életkori és eltérő tapasztalati, tehát generációs különbségből adódóan (*Somlai, 2011*) *Mérei* régebben kapcsolódott a párthoz, szakmai múltja sokkal jelentősebb volt, szakmai és politikai tisztségei révén 1945 után jelentősebb döntések meghozatalában vagy közvetítésében vett részt, mint a fiatal *Lázár*, tehát mind szakmai, mind politikai szempontból *Lázárnál* fajsúlyosabb szereplő volt. 1948 második felétől *Mérei* publikációiban, az Országos Neveléstudományi Intézet (ONI) igazgatójaként vállalta az MDP által meghirdetett ideológiai fordulat támogatását. Főszerepet játszott az MDP-ben Az ideológiai harc a pedagógia területén című téma kidolgozásában.¹⁹ 1948 őszétől jól dokumentálhatók írásában a burzsoá pedagógiának nevezett gyermektanulmányi elemek elleni fellépés, a polgári pszichológiától való eltávolodás (*Mérei, 1948, 1949; Knausz, 1986; Golnhofer, 2004*).

1949-ben még mindketten a hatalom oldalán álltak, tevékeny részesei voltak – bár nem azonos módon – a pluralizmust felszámoló ideológiai harcnak, az MTA MTT tagjaként részt vettek a tudósok minősítésében, a tudósok „kijelölésében,” kirekesztésében (l. pl. *Bognár Cecil, Faragó László, Prohászka Lajos, Szabolcsi Miklós* sorsát). Kettőjük helyzetének, tevékenységének értelmezése szempontjából fontos tényező, hogy *Mérei* politikai és szakmai státusza az ideológiai és kultúrharcban megrendült, a *Rajk*-per után belekerült az elkötelezett kommunista értelmiségek ellen meginduló, szimbolikus és személyes elemekkel átszőtt szövevényes harcba, leszámolásba (*K. Horváth, 2006*). A felgyorsuló szelekciós, gyakran kontraszelekciós káderpolitika *Lázárt* továbbra is megtartotta, így ő megmarad a „kivívott” politikai és ezáltal szakmai pozícióiban.

Kettőjük kapcsolatának árnyalásához idézzünk fel néhány eseményt. Más vonatkozásban már bemutatunk egy dokumentumot, melyben kifejezésre jut *Mérei* pozitív véleménye *Lázár György* *kvalitásairól*. 1949. május 9-én *Mérei* az MTA MTT Társadalomtudományok Szakosztályának ülésén azt javasolta, hogy *Lázár* kerüljön az ONI-ba mint „rendkívül értékes elméleti káder.”²⁰ *Lázár* nem lett munkatársa az intézetnek, de *Mérei* javaslata – a pozitív megítélés mellett – azt is tükrözte, hogy a kommunista párt által elfogadott káder esetleg erősítheti az intézetet és benne *Mérei* pozícióit.

A kettőjük közötti viszony változására utal több dokumentum, levélváltásuk 1949 őszétől. Ezekben a levelekben *Mérei* nehezményezte egy tudóspótdíj és egy ösztöndíj elutasítását, valamint a tankönyvkészítés tudományos munkaként való minősítésének elvetését. *Mérei* azt kérte *Lázártól*, hogy véleménykülönbségüket tisztázzák, ha szükséges, a

¹⁹ MOL 276.f.86.cs. 16. ö.e.

²⁰ MTA Levéltár Magyar Tudományos Tanács 23/1.

Párt előtt is.²¹ Az ONI elleni támadások erősödésével 1950. február 14-én *Mérei* levelet írt *Lázár*nak, az MTA munkatársának, közreműködését kérve az intézet problémáinak megoldásához. Úgy tűnhet, mintha a levél elébe akarna menni a problémáknak, és azzal, hogy aktív fellépésre kéri *Lázárt*, illetve mulasztásaira figyelmezteti, *Mérei* ismét csak saját és intézete helyzetének stabilizálására törekedett. A levél témája az MTA és az ONI kapcsolata volt.²²

„Fel fogom itt sorolni konkrétan azokat az ügyeket, amelyek világosan megmutatják, hogy az Akadémia a Neveléstudományi Intézet ügyeit elhanyagolja. Jelentőségéhez méltóan nem foglalkozik azokkal és munkánkat nem megkönnyíti, hanem megnehezíti.”

Érdeemes szó szerint felidézni a *Mérei*-levél zárószóit:

„Kedves Lázár Elvtárs! E pontokat azért sorolom fel, hogy Téged személy szerint meggyőzzek arról, hogy mint az Akadémia pedagógiai ügyeinek előadója rossz úton jársz, ahelyett, hogy elfogulatlanul minden erőddel a Neveléstudományi Intézet erősítését, munkájának javítását tűznéd ki célul, szembeállsz vele és tevékenységeddel nehezítet munkáját.

Nem térek ki itt a pletykák halmazára, mert meg vagyok győződve arról, hogy azoknak legnagyobb része torzított és intrikus természetű emberek kártevő szándékaiból fakadnak. Csak tárgyilag fontos a kérdés, vagyis az, hogy a Neveléstudományi Intézet és az Akadémia pedagógiai előadója közt valamilyen hátsó gondolatoktól mentes kapcsolat létesüljön. Hogy e kapcsolat konkrét tervekre vonatkozzék, hogy az Akadémia pedagógiai előadója a pedagógiával foglalkozó legnagyobb intézettel együtt tudjon működni. Ha ez közvetlenül nem valósítható meg, akkor az egész kérdésben Pártunkhoz kell fordulni [...]”.

Mérei éles fogalmazása olyan szakember benyomását kelti e levél alapján, mint aki saját meggyőződésének igazában biztos abban, hogy kifogásai meghallgatásra találnak, és ezáltal elintéződnék a problémák. A korszellemhez alkalmazkodva a megoldás érdekében a hatalomhoz („Pártunkhoz”) való fordulást is kilátásba helyezte, de lehetőséget is adott a megegyezésre, hiszen csak személyes véleményét fejezte ki, még nem terelte hivatalos útra az ügyeket. Nincs olyan dokumentum a birtokunkban, amely arra utalna, hogy *Lázár* megválaszolta volna a levelet. A bemutatott levelek tartalma és stílusa már nem a *Lukács Györggyel Lázárért* vetélkedő, *Lázár* megbecsülését kifejező *Mérei* hangja.

Az események azt mutatták, hogy *Mérei* szakmai és/vagy ideológiai lépései a szocialista pedagógia megteremtése érdekében, a polgári pedagógia bírálata, majd önkritikája, nem jártak eredménnyel. 1950. március 29-én az MDP Központi Vezetőség Titkársága elmarasztaló határozatot hozott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkájával kapcsolatban. Az elmarasztalás *Mérei*nek és az Országos Neveléstudományi Intézetnek is szólt, és április 29-én minisztertanácsi rendelet megszüntette az ONI-t (*Knausz*, 1986). *Lázár* hírhedt írása, ami a kommunista párt elméleti-politikai fórumában, a Társadalmi Szemlében jelent meg, ezekhez az eseményekhez kapcsolódott, mintegy indoklásul, de

²¹ MTA levéltár II. Filozófiai és Történettudományi Osztály, 199/4. *Mérei* 1949. október 12-én és 22-én kelt levelei.

²² MTA Levéltár, II. Filozófiai és Történettudományi Osztály, 199/4. *Mérei* levele *Lázár Györgynek*.

főként határozott iránymutatásként és szigorú figyelmeztetésként a szakmai közvélemény számára (l. *Lázár*, 1950).

A *Lázár*-tanulmány tartalma, gondolatmenete arra épült, hogy *Mérei*nek a Magyar Pedagógiában megjelent önbírálatát (*Mérei*, 1949) ízekre szedje, és bebizonyítsa, önbírálatnak kevés, további érveket kell felsorakoztatni a pedológia ártalmassága mellett. *Knausz* (1986) elemzése szerint *Lázár* tanulmánya elsősorban az egyén-társadalom ket-tősség különböző megítélése alapján érvelt a pedológia ellen. A pedológia ártalmasságát *Lázár* a szovjet pedagógia nyomán abban látta, hogy a gyermeki fejlődés egyéni sajátosságait hangsúlyozva nem ad kellő teret a társadalmi (értsd szocialista szellemű) ráhatásoknak, és sokat bíz a spontán nevelődésre.

Érdeemes egy további szempontot is szemügyre venni *Lázár* cikkében: miként fonódik össze a szaktudomány és a politikai ideológia az érvelésben. *Lázár* többször hivatkozott mérvadó szovjet dokumentumokra, melyekben a „tudományellenes burzsoá pedológia” kifejezés már eleve utalt a pedagógia és a politika összekapcsolódására. *Lázár* hosszan idézte a szovjet kommunista párt 1936. júliusi határozatát, melyben a „pedológiai eltévelyedésekről” esett szó. A mai (fiatalabb nemzedékhez tartozó) olvasónak már az is szembeűnő, hogy egy párthatározat hoz normatív, kötelezően követendő állásfoglalást tudományos kérdéstről, ami szintén jelzi az említett összefonódást:

„A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottsága elítéli a jelenlegi, úgynevezett pedológia elméletét és gyakorlatát. Megállapítja, hogy az úgynevezett pedológia elmélete és gyakorlata áltudományos, marxista-ellenes tételeken alapszik. Ilyen tétel mindenekelőtt a divatos pedológia főtörvénye, amely szerint a gyermek sorsát biológiai és szociális tényezők, az átöröklés és valamiféle meg nem változtatható miliő hatásai végzetesen meghatározzák. Ez a mélységesen reakciós törvény kiáltó el-entmondásban van a marxizmussal és a szocialista építés egész gyakorlatával, amely sikerrel neveli át az embereket a szocializmus szellemében, felszámolja a kapitalizmus maradványait a gazdasági rendszerben és az emberek tudatában.” (*Lázár*, 1950. 253. o.)

Lázár még tovább ment a pedagógia és politika együttjárásának elfogadásában, amikor a „*mi pártszerű tudományunk*” kifejezést használta. Gondolatmenetéből jól látszik, hogy tudatosan gondolkodott pedagógia és politika összefonódásáról:

„szükséges, hogy a pedológia politikai tartalmán túl kitérjünk a pedológia főbb sajátságaira, feltárjuk elvi-világnézeti alapjait, s leleplezzük néhány legfontosabb tételét, szembesítve a marxista-leninista neveléstudomány felfogásával.” (*Lázár*, 1950. 261. o.)

Ez az akkori ideológiai légkörben természetesnek számított, hiszen a tudományok minden területén a sztálinizmus, a sztálini ismeretelmélet megkérdőjelezhetetlen „pártossága” volt irányadó. Ennek alátámasztására *Lázár* további mérvadó szovjet forrásokhoz fordult:

„A burzsoázia számára a pártyszerűség és az elméleti tárgyilagosság – egymással összeegyeztethetetlen dolgok. A proletáriátus számára a pártyszerűség és a tudományos megismerés – belsőleg összeforrtak.” (*Csagin*, 1949 idézi *Lázár*, 1950. 261. o.)

Így fonódott össze a pedagógiában – ezáltal a *Lázár* képviselte érvrendszerben – a tudomány és az ideológia.

Lázár frazeológiája és érvelése átpolitizált tudományos gondolatmenetével a szovjet pedagógiára támaszkodva próbálta elhíttetni a szakmával, hogy *Mérei* ekkorra már felhígított pszichológiai alapú pedagógiája káros, és a szocialista rendszer számára nem követhető, mert abban csak egy „igaz” tudomány létezik. Az alábbi, vádló hangvételű bekezdés jól példázza ezt:

„*Mérei* és társai természetesen arra törekedtek, hogy a pedológia minél nagyobb mértékben érvényesüljön az egyetemi és főiskolai képzésben. Szomorú tanulsággal szolgálnak ezzel kapcsolatban azok az egyetemi és főiskolai tantervek és vizsgai követelmények, amelyek még 1949 szeptemberében is érvényben voltak. Egyetemeink és főiskoláink az áltudományos imperialista nevelésmélet problematikájának alapos ismeretét kívánták meg pedagógus-jelöltjeinktől. Az akkori tantervek és vizsgarendek csak úgy hemzsegnek a különböző imperialista 'szaktekintélyek' neveitől. A marxista-leninista klasszikusoknak, vagy a nagy szovjet pedagógusoknak nevét hiába keresné az ember. Csak egy 1949 folyamán a vizsgai követelményekhez csatolt kiegészítés követeli meg néhány szovjet pedagógiai műnek és a szovjet iskolarendszernek ismeretét.” (Lázár, 1950. 275. o.)

A tanulmány osztályharcos szemléletét jól tükrözik azok a kifejezések, amelyek szinte háborús állapotokat írnak le a pedagógiában (kiemelések a tanulmány szerzőitől): a pedológiára mint a burzsoá-imperialista neveléstudomány *harc területére* utal; a burzsoá-imperialista nevelési elméletek *feladják tarthatatlanná lett hadállásaikat*; a pedológia a munkásosztálynak és a dolgozó parasztságnak *esküdt ellensége*; *Mérei* munkássága *belülről jött támadás* a szocializmus ellen (kiemelés az eredetiben); *Mérei* önbírálatára nem a *hadállások teljes és végleges feladása*; *Mérei* *fegyverletételéről* beszél (kiemelés az eredetiben); *Mérei* *nem adta fel a harcot, csak visszavonul* (kiemelés az eredetiben); a pedológia maradványait *ki kell irtani*. Az írás formai kellékei közé sorolható a durva, sértő szóhasználat is: *Mérei* revizionizmusa gyalázatos és sületlen elméletekre vezet; *Mérei* társadalomlélektani gondolatai kapcsán Lázár megátalkodott porhintésről, kártevő pedológiáról ír; *Mérei* pedológiája a burzsoá erkölcs és szellemi rothadás szálláscsinálójának dicstelen szerepét játszotta.

Az osztályharc mesterséges élezése az ellenségkonstruálást is szolgálta. Kifejezte azt az ideológiát, melyben ki kell jelölni a barátot és az ellenséget, melyben fel kell adni az autonómiát, csak az lehet a hatalom partnere, aki a hatalom ideológiáját és politikáját elfogadja (Németh, 2009). A jó és a rossz, a barát és az ellenség sematikus szembeállításában Lázár ellenségként határozta meg *Méreit*. Lázár stílusa illeszkedett a korszak félelemkeltő légköréhez, illetve maga is generálta azt. Feltehetően a tartalom mellett a stílus is hozzájárult ahhoz, hogy ez a cikk kiemelkedett a többi, hasonló célú ideológiai bírálat közül.

Fontos lenne tudnunk, hogy ez az írás mennyiben tükrözi Lázár azonosulását a helyzettel és a szovjet pedagógiával, illetve mennyiben állja meg a helyét az a nézet, hogy megrendelésre, pártutasításra készült a tanulmány. A megírás körülményeiről a volt feleség egyik levelét érdemes idézni:

„A *Mérei* cikket apa elolvasta. Ami abban elmélet – elvi megállapítás – azt mélyen helyeslem, de ugyanakkor a gögös, személyeskedő kijelentéseket utáltam. És ehhez még nekem keserűséget okozott az is, hogy noha *Jofka* és *Mérei* ellentéte jelentékeny és reá-

lis volt, s régi keletű, de őt *Jofka* személy szerint nem tartotta sem ártalmas sem hitvány embernek. Azon fáradozott, hogy saját elvei helytelenségéről meggyőzze – sőt még baráti viszonyban is volt vele. Csak hosszas rábeszélés után jött *Jofka* arra a gondolatra, hogy *Mérei* valóban tudatosan ártalmas s ekkor írta meg a cikket.” – írta *Sós Júlia* 1954 márciusában apósának (*Kéri*, 2003. 151. o.).

A volt férjét reálisan látó, de mindig védelmező *Sós Júlia* visszatekintése mellett szükséges lenne még forrásokat találni e kérdés megválaszolására. Vélelmezhetjük *Lázár* addigi pályafutásából, személyiségének jellegzetességeiből, hogy kommunista elkötelezettségét komolyan gondolta, ezzel együtt igyekezett megfelelni közvetlen környezetének szakmai-politikai elvárásainak, hiszen ez egzisztenciális kérdés is volt számára.²³

Nyilvánosan nem jelent meg több írás *Lázártól Mérei*, illetve a pedológia ellen, de 1950 októberében a budapesti egyetem Pedagógiai Intézetének általa készített munkatervében újabb ítéletet fogalmazott meg:

„A Mérei-klikk elérkezettnek látta az időt arra, hogy ezt az Intézetet is a maga céljainak a szolgálatába állítsa. [...] *Mérei* célja: megakadályozni a lélektani káderek kiképzését, illetve megújítását a marxizmus-leninizmus szellemében...Pártunk ébersége azonban keresztül húzta a Mérei-klikknek ezt a tervét is.”²⁴

Azt gondolhatnánk, hogy a hatalmat kiszolgáló cikk után töretlenül felfelé ívelt *Lázár György* karrierje. De nem így történt. Bár 1950-ben és 1951-ben a budapesti egyetemen a Pedológia Intézet vezetője volt, tagja az MTA Pedagógiai Főbizottságának és az 1951-ben induló Pedagógiai Szemle szerkesztőbizottságának, de 1952-ben kikerült az egyetemről, könyvtárosként dolgozott, megszűntek a szakmai szervezetekben betöltött tagságai is, nem írt pedagógiai műveket.²⁵ Magánéletében sem volt sikeres. 1950-ben *Sós Júlia* szembefordult a *Mérei*-vitában férjével. „*Ez a probléma [Mérei] még szinte nyomtalanul elmúlt*”, de 1951-től kezdte bírálni férje magatartását, tartóssá váltak a veszekedések és 1954-ben elváltak (*Kéri*, 2003. 129. és 151. o.).

Az önkritikus Lázár

Lázár cikke a kortársak szemében vádiratként híresült el a szakmában, majd elhallgatás kísérte. A kommunikatív és kulturális emlékezet lassan elengedi a róla szóló, a pedagógiában a „gonoszt” megtestesítő elbeszélést, és vélhetően ennek helyét átveszi a tudományos, történeti megközelítés vagy a lassú felejtés.

Az írás megítélése először 1954-ben változott egy szűkebb szakmai nyilvánosságban. Az MTA Pedagógiai Főbizottsága 1954. június 12-én²⁶ az 1950. március 29-i párthatározat kapcsán megfogalmazta, hogy 1950-től megindult a reakciós, burzsoá pedagógia bírálata, megismerkedtek a szovjet pedagógiával, s ezzel együtt nagy arányokat öltött a

²³ Korabeli mércével mérve jelentős volt a fizetése, de azt is tudjuk, hogy nagyvonalúan jegyezte a Békekölcsonnt.

²⁴ MTA Levéltár 199. doboz.

²⁵ Ekkor dolgozott már szerkesztőként, szöveggondozóként *Apáczai Csere János* (1959, 1961) műveinek kritikai kiadásán.

²⁶ MTA Levéltár, Pedagógiai Főbizottság, 202. doboz.

burzsoá pedagógiai nézetek leleplezése, ám viszonylag kevés eredményt hozott az elméleti munka. Nem teremtődtek meg a pedagógiai kutatómunka feltételei, nem gondoskodtak a pedagógiai káderek kiválogatásáról. A fenti helyzet kialakulásához nagymértékben hozzájárult *Lázár György* működése. A bizottság összegzése fent idézett levéltári forrás alapján:

„A valóságtól elrugaszkodott, önkényes spekulációi jogos aggodalmat keltettek és igazolni látszottak azokat, akik a pedagógia elméleti_kérdéseivel való foglalkozást meddőnek tartották.” A vélemény változásában érzékelhető volt a *Sztálin* halálát követő desztalinizáció, a *Nagy Imre*-féle reformkísérlet hatása.

Lázár később, 1956-ban arra utalt, hogy már 1954-ben felismerte tanulmányának ártalmasságát. Ez mindenképpen figyelmet érdemel, mert egybeesik az említett *Nagy Imre*-féle reformkísérletekkel. Akkor, 1954-ben már túl volt munkahelyén, az Egyetemi Könyvtárban egy erkölcsi természetű fegyelmi tárgyaláson.²⁷

A második eljárás, amely 1955-ben zajlott, politikai természetű volt, ahogy az alábbi jegyzőkönyvből megtudható:

„A most megindított fegyelmi eljárás során *Lázár György* beismerése és *Molnár József*, valamint *Szilágyi István* tanuk nyilatkozata alapján megállapítást nyert, hogy *Lázár György* az Egyetemi Könyvtár dolgozói előtt több ízben destruktív nézeteket hangoztatott. Legutóbb augusztus havában jelentette ki, hogy a Központi Vezetőség és Rákosi Elvtárs jelenlegi politikájával nem ért egyet, és Rákosi Elvtárs gazember, de gazember a pártbizottság is, amely kiszolgálja ezt a politikát. *Lázár György* azzal mentegette magát, hogy kijelentéseit erős felindulásban mondta el. Hivatkozott arra is, hogy túlfeszített idegállapota miatt nem minden kijelentését lehet beszámíthatónak felfogni. Egyben sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy ezek a kijelentések elhangzottak. Ennek ellenére megállapítható, hogy *Lázár György* tevékenysége egyetemünk légkörére nézve káros, hiszen ilyen és ehhez hasonló nézeteket már több ízben hangoztatott. Miként a Fegyelmi Bizottság megállapította, a Rákosi Elvtárs személyére nézve hangoztatott destruktív kijelentések utólagos visszavonása nem tekinthető teljes értékűnek, és ezért sem szolgálnak enyhítő körülményként, mert *Lázár György* – miként ezt a fegyelmi tárgyaláson is beismerte – Pártunk politikájával ma sem ért egyet.”²⁸

Vélhetően a terhére felrótt destruktív nézeteket már korábban is hangoztatta, de ez a per beilleszkedett az oldódásra reflektáló resztalinizáció légkörébe, amikor *Nagy Imre* és hívei háttérbe szorultak.

A szakma figyelme 1956-ban irányult újra *Lázár Györgyre*. A resztalinizációt követő politikai változashoz igazodó általános szakmai mozgásban két alkalommal is önkritikát gyakorolt *Mérei* kritikájával kapcsolatban. A politikai széljárás változásával, a politikai és az ideológiai nyomás enyhülésével napirendre került *Mérei* tevékenységének enyhébb megítélése, *Lázár* szigorú, kíméletlen írásművének felülbírálata, a dogmatikus pedagógia elleni fellépés.

Az első önkritika az MTA Pedagógiai Főbizottság 1956. júniusi üléséhez köthető. Ekkor az MTA Pedagógiai Főbizottsága a „XX. kongresszus útmutatásai nyomán” a

²⁷ MOL XIX-J-2-f-14/855-L-5/1954.

²⁸ MOL XIX-J-2-f 40. doboz.

személyi kultusz és a dogmatizmus kérdéseit tárgyalta, a neveléstudomány tartalmi és személyi kérdései kerültek napirendre a vitában. Többen önkritikával illették korábbi szakmai tevékenységüket, s *Mérei* személye, szakmai tevékenysége szinte minden felszólalásban helyet kapott. *Lázár György* önkritikája jól illeszkedett ebbe a közegbe. Az 1950-es tanulmányát, mely zömmel politikai állásfoglalásokat tartalmazott, károsnak tartotta. Kijelentette, hogy *Mérei* jelentős képviselője az akkori szocialista magyar pedagógiának, és azt is elmondta, hogy az ominózus tanulmányban leírt tudományos nézeteit „revideálni” kell, s azt is kiemelte, hogy soha többé nem szabad előfordulnia, hogy valakit véleménye miatt eltávolítsanak munkahelyéről, ellenségnek bélyegezzék. Felszólalásának azonban csak kisebbik része foglalkozott *Méreivel*, az őt bíráló cikkével; java-részt a népi kollégiumokkal kapcsolatos vádakot igyekezett cáfolni.

A Főbizottság ülésén hozzászólók egy része nevesítve reagált *Lázár György* önkritikájára. *Jóború Magda* megjegyezte, hogy *Lázár* későbbi években kényszerítő körülmények nélkül is követelte a *Mérei* téves nézetei elleni harcot²⁹. *Ravasz János* nem tartotta megnyugtatónak *Lázár* önkritikáját. Többen általánosságban név nélkül ítélték el a *Mérei*-vita stílusát és következményeit az érintett személyek és a tudomány szempontjából. Voltak olyan résztvevők is, akik tágabban vetették fel a felelősség kérdését, például *Kontra György* így szólalt fel:

„Mindenki bűnös, aki arra, ami történt, nem mondta, hogy helytelen. Annak idején hozza nem értő, tapasztalan fiatalok ítélkeztek felelős, tudományos képzettséggel rendelkező emberek felett. Az ilyenekkel könnyű volt bármit elhítenni a pedagógiáról.”³⁰ Mai szemmel olvasva ezt a vitát, nem szabadulhatunk attól a gondolatától, hogy a megszólaló szakemberek ugyanúgy megfelelési kényszernek engedelmességek, mint korábban, csak akkor szakmailag más, kollégákat egzisztenciálisan is súlyosan érintő nézeteket hirdettek a diktatúrát szolgáló politikai ideológia szellemében.

A második önkritika a Petőfi Kör pedagógusvitájában történt. Az olvadás légkörében a Demokratikus Ifjúsági Szövetség (DISZ) égisze alatt szerveződött vitában 1956 őszén *Lázár* ismét a népi kollégiumok jelentőségéről beszélt, de egy neki feltett kérdés kapcsán részletesen kitért elhíresült tanulmányára is (*Hegedűs és Rainer*, 1992. 67–68. o.). Kijelentette, hogy cikke „eszközévé vált annak, hogy *Mérei* elvtársat hat esztendőre eltiltották, elűtötték a tudományos munkásságtól [...] megsértettem, ha jóhiszeműen is, a pedagógia szabadságát.” (*Hegedűs és Rainer*, 1992. 67. o.)

Érdeemes felfigyelni *Lázár* önkritikájára abból a szempontból is, hogy a tudomány és a politikai ideológia ebben is érintkezik, de már nem fonódnak össze, ahogy korábban, hiszen ekkor a politikai elvárás részben az volt, hogy önkritikusan szemléljék a pedagógia szereplői saját korábbi szakmai, politikai tevékenységüket:

²⁹ A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Főbizottságának 1956. június 30-i ülése. A magyar pedagógia a kibontakozás útján. A gyorsírással jegyzőkönyv alapján készült kivonat. *Pedagógiai Szemle*, 6. 4. sz. 289–316.

³⁰ A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Főbizottságának 1956. június 30-i ülése. A magyar pedagógia a kibontakozás útján. A gyorsírással jegyzőkönyv alapján készült kivonat. *Pedagógiai Szemle*, 6. 4. sz. 301. o.

„Meg kell, hogy mondjam, hogy 1954-ben rájöttem arra, hogy cikkemnek *Mérei* elvtárs politikai magatartására vonatkozó része rágalom. Ezt önkritikailag megüzentem *Mérei* elvtársnak. Később arra is rájöttem, hogy a cikk egy sereg vonatkozásban tévesen, hamisan, egyoldalúan világítja meg a pedagógia kérdését tudományos szempontból is, tehát tudományos szempontból sem minden tekintetben kielégítő.” (*Pedagógusvita*, 1992. 67–68.)

Bár elismerte, hogy tévedett, de mentegette is magát és így beszélt félrevezetéséről:

1954-ig „magam is meg voltam győződve, hogy ez a lépés helyes volt. Pedig a pedagógiai szabadságnak a pedagógiai kutatás szabadságává is kell válnia. Ezzel a cikkel megsértettem, ha jóhiszeműen is, a pedagógia szabadságát. Ez olyan jóhiszeműség, amely megbocsáthatatlan. Jóhiszeműségem mindenestre onnan ered, hogy felelős pártfunkcionáriusok [...] *Fazekas Erzsébet* elvtársnő, valamint *Lengyel Klára*³¹ elvtársnő megmagyarázták nekem azt, hogy *Mérei* elvtárs ellen olyan vizsgálat folyik, amely már eredményeket mutatott fel és amely kétségtelenné teszi azt, hogy *Mérei* elvtárs működésének ellenséges tendenciája volt. Én ezt elhittem.” *Lázár* válaszában azt is megfogalmazta, hogy igazságot kell tenni, hogy ennek érdekében elemző cikket fog írni, s biztos abban, hogy még együtt fog dolgozni *Mérei Ferenc*cel.³²

Fontos látnunk, hogy a vitában felszólalók mindegyike, a kirekesztők és a kirekesztettek egyaránt megmaradtak a marxista terminológia keretei között, nem léptek ki ebből a világnézetből, csak szélsőségeivel akartak szakítani. Mind *Lázár*, mind a szakma Petőfi Kör-beli önkritikájának értelmezéséhez érdemes felidézni, hogy 1956 szeptemberében a párt rehabilitálta *Méreit*, így kevesebb kockázattal lehetett szólni a dogmatikus pedagógia felülvizsgálatáról, az egzisztenciálisan hátrányosan érintett személyekről és nézeteik hibás megítéléséről.

Zárógondolatok

Meddig és hogyan maradt meg a kommunikatív és a kulturális emlékezetben *Lázár* támadása *Mérei* és a pedagógia ellen? Megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy *Mérei* személyének jelentősége volt az, ami *Lázár* nevét mitikussá növesztette. Bár *Mérei* megítélése ambivalens maradt a börtönből való 1963-as szabadulása után, mégis informális hatalommá vált a pszichológiában, és ez hatott a pedagógiára is. Azt is feltételezhetjük, hogy az „ördögi” *Lázár* mítosza nemcsak *Mérei* nagyságából következett, hanem *Lázár*-nak a kortársak szemében megszállottnak, indulatosnak tartott személyiségéből. Elítélését felerősíthette, hogy a tudományban tehetsége ellenére nem volt igazán elismerhető teljesítménye. Azt is állíthatjuk, hogy *Lázár* nem használta ki szakmai lehetőségeit az adott keretek között, pedig a politika magasra repítette és felkínálta az érvényesülést számára.

³¹ *Geróné Fazekas Erzsébet* a Petőfi Kör vitája idején az ELTE Új és Legújabbkori Történeti Tanszékének a vezetője, *Lengyel Klára* a Lenin Intézet tanára.

³² Ez azonban nem valósult meg, részben *Mérei Ferenc* forradalom utáni bebörtönzése, részben *Lázár György* pedagógiai kutatásából való kiszakadása következtében.

Tanulmányunkkal – szándékaink szerint – közelebb kerültünk a *Lázár*-mítosz megértéséhez. Forrásaink elsősorban abban segítettek, hogy a pedagógia és a politika *Lázár* személyében megtestesülő összefonódását érzékeltessük. A még meglevő nyitott kérdések és feltáratlan források további kutatásra ösztönözhetik a kor és pedagógiája iránt érdeklődő szakembereket.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet mondunk *Garai Imre* doktorandusz hallgatónak, amiért az Eötvös Kollégium levéltári anyagában található vonatkozó forrásokra felhívta a figyelmünket.

A tanulmány az OTKA K100496 számú, „A magyar neveléstudomány története a szakmai folyóiratok tükrében (1945–1989) – tudományos kommunikáció, szakmai diskurzusok” című kutatásának keretében készült.

Irodalom

- Apáczai Csere János (1959): *Magyar Enciklopédia I.* Akadémia Kiadó, Budapest.
- Apáczai Csere János (1961): *Magyar Enciklopédia II.* Akadémia Kiadó, Budapest.
- Congdom, L. (1998): Bűn és büntetlenség. Az ismeretlen Lakatos Imre. *Replika*, 29. sz. <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap>. Utolsó letöltés: 2012. március 13.
- Csagin, B. A. (1949): *A filozófia pártszerűsége és a polgári objektivizmus elleni harc.* Szikra, Budapest.
- Dessewffy Tibor (1999): *Iskola a hegyoldalban.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Golnhofér Erzsébet (2004): *Hazai pedagógiai nézetek 1945–49.* Iskolakultúra könyvek, Pécs.
- Golnhofér Erzsébet (2006): Rendszerváltások és egyéni élettörténetek. *Educatio*, 15. 3. sz. 539–552.
- Golnhofér Erzsébet és Szabolcs Éva (2008): Multidézés egy megtalált forrás segítségével. In: Golnhofér Erzsébet és Szabolcs Éva (szerk.): *Iskola és történeti emlékezet. Felmérés 1947-48-ból.* Gondolat Kiadó, Budapest. 11–32.
- Hegedűs B. András és Rainer M. János (1992, szerk.): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján VI. Pedagógusvita.* Múzsák – 1956-os Intézet, Budapest.
- Hovanyec László (1984): Kovács Imre. Politikuspályák. In: Sánta Ilona (szerk.): *Politikuspályák.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 202–215.
- Huszár Tibor (1995): *A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948-49.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kéri Piroska (2003): *Sugárkoszorú. Sós Júlia és köre.* Abacus, Budapest.
- K. Horváth Zsolt (2006): Szexuál-lélektani szubkultúra az 50-es évektől. Vázlat a Törzs keletkezéséről és politikai szocializációjáról. In: Borgos Anna, Erős Ferenc és Litván György (szerk.): *Mérei életmű.* Új Mandátum Kiadó, Budapest. 37–55.
- Knausz Imre (1986): A magyar „pedológia” pere 1948-1950. *Pedagógiai Szemle*, 36. 11. sz. 1087–1102.
- Knausz Imre (1988): Szakszerűség és politikum az Országos Neveléstudományi Intézetben. *Pedagógiai Szemle*, 38. 11. sz. 1042–1047.
- Lázár György (1950): A magyar pedológia visszavonulási taktikája. *Társadalmi Szemle*, 5. 3–4. sz. 250–276.

- Mérei Ferenc (1948): A falakon belül. A neveléstudomány feladata. *Köznevelés*, 4. 22. sz. 549–552.
- Mérei Ferenc (1949): A burzsoá objektivizmus a gyermeklélektanban. *Magyar Pedagógia*, 57. 1. sz. 68–78.
- Mihályi Gábor (1998): Egy életkudarc története. Lakatos Imre feltámadása. *Replika*, 30. sz. <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap>. Utolsó letöltés: 2012. március 13.
- Németh András (2009): A magyar egyetemi neveléstudomány szocialista paradigmájának kialakulása az 1945–1953 közötti időszakban. In: Németh András és Biró Zsuzsanna Hanna (szerk.): *A magyar neveléstudomány a XX. század második felében*. Gondolat Kiadó, Budapest. 26–56.
- Petriné Feyér Judit és Szabolcs Éva (1998): *Nagy Sándor 1916–1994*. OPKM, Budapest.
- Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Sári Katalin (1996): *Mikó Zoltán emlékezete (1910 – 1945). A nemzeti ellenállás mártírja*. Püski Kiadó, Budapest.
- Sáska Géza (2006): A reformpedagógia alakváltozása az 1945-ös „kis” és az 1947 utáni „nagy” rendszerváltást követő időszakban. *Magyar Pedagógia*, 106. 4. sz. 263–285.
- Somlai Péter (2011): *Nemzedéki konfliktusok és kötelekek*. www.szmi.hu/download.php?file_id=1023. Utolsó letöltés: 2012. február 1.
- Staar Gyula (2007): *Tudóssors Közép-Európában*. Valóság, 50. 11. sz. 93–113.
- Szabolcs Éva (2006, szerk.): *Pedagógia és politika a XX. század második felében Magyarországon*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Szigeti József (2000): *Intellektuális önéletrajzom*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Zrinszky László (2006): *Válaszok feltett és feltehetően kérdésekre*. Kézirat.

ABSTRACT

ERZSÉBET GOLNHOFFER AND ÉVA SZABOLCS: GYÖRGY LÁZÁR AND HUNGARIAN PEDOLOGY:
MYTH AND REALITY

This paper covers a highly sensitive period in Hungarian history: the years after World War II and up to the Revolution of 1956 that saw the emergence of the communist party as the country's ruling power. In the mythology of the history of education in post-war Hungary, *Lázár* is seen as the quintessential political representative of the communist dictatorship and has been demonized in the cultural and communicative memory. His name is associated with an attack against Hungary's researchers in pedology – an early trend in psychology and pedagogy that studied children's behaviour and development. His career both as a communist party bureaucrat and as an educational researcher is analysed. Based on archival sources, we attempted to understand how the repressive domestic environment, Soviet pressure and his own personal attitudes determined his professional choices. Elements of personal narrative and information on contemporary politics and research policy have guided us in interpreting the complex background of *Lázár's* decisions. Data on his personal and professional life, including his career as a party bureaucrat, are presented as well as information on his retreat from the militant ideological and professional position he took during these years. We conclude that the demonic, mythological character of his personality was due to three reasons: his attacks were directed against renowned researchers, he was obsessive in character, and he lacked substantial scholarly achievements.

Magyar Pedagógia, **113**. Number 3. 133–151. (2013)

Levelezési cím / Address for correspondence: Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Intézet, H-1075 Budapest, Kazinczy u. 23–27.